

**სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ევოლუცია
გლობალიზაციისა და პოსტინდუსტრიული
საზოგადოების პირობებში**

თემურ მიმონოშვილი

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა
ანდრია პირველწოდებულის
ქართული უნივერსიტეტის
დოქტორანტი

გლობალიზაცია და ეკონომიკური ზრდის პოსტინდუსტრიული სტადია ის ორი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, რომელიც მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს სახელმწიფოს როლზე ეკონომიკაში. რეალურ ცხოვრებაში ეს გამოიხატება ეკონომიკაში ჩარევის ფორმების, მეთოდებისა და მექანიზმების ცვლილებით.

სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი, ისე როგორც ეროვნული სახელმწიფოს სუვერენიტეტი, გლობალიზაციის პირობებშიც კი არ ქრება, როგორც ამას ზოგიერთი მეცნიერი ამტკიცებს¹ არამედ არსებით ცვლილებას განიცდის. ცვლილება, პირველ რიგში, შეეხება სახელმწიფოსა და ბაზრის ურთიერთმიმართებას. კერძოდ, თანამედროვე სახელმწიფო იმყოფება არა ბაზრის მიღმა, არა „ზევით“ და კარნახობს ბაზარს, არამედ ორგანულადაა ჩაშენებული საბაზრო სისტემაში და საბაზრო ურთიერთობის უმნიშვნელოვანეს სუბიექტად გვევლინება,² რომელიც პასუხს აგებს საზოგადოების ინტერესთა რეალიზაციაზე. აღნიშნულთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებები ბევრ თვალსაჩინო ეკონომისტს აქვს გამოთქმული. ასე მაგალითად, ამერიკელი

1 Ohme K. The Bordless Wold: Power and Strategy in the Interlinked Economy. Montana, 1990, p. 17.

Baddie B. Lia Findes Teritories. Paris 1995, p. 12.

2 მექვაბიშვილი ე., ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები. თბილისი, 2009, გვ. 142.

ეკონომიკური რეფორმა-ანალიზი, პრობლემები, პერსპექტივები

ეკონომისტი, ნობელის პრემიის ლაურეატი ეკონომიკის დარგში ჯ. სტიგლიცი აღნიშნავს: „მე ყოვლთვის ვიცავდი დაბალანსებულ შეხედულებას სახელმწიფოს შესახებ. ვაღიარებდი რა როგორც სახელმწიფოს შეზღუდულობას, ისე ბაზრის ფიასკოს, ამასთანავე მივიჩნევდი, რომ ისინი პარტნიორობის პრინციპზე დაყრდნობით ერთობლივად მოქმედებენ. ამ პარტნიორობის საზღვრები არაერთგვაროვანია სხვადასხვა ქვეყნისათვის მათი პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების დონიდან გამომდინარე“. ¹ იგივე მოსაზრებას იზიარებს მსოფლიო ბანკის ყოფილი პრეზიდენტი ჯ. ვულფენსენი: „კარგი მთავრობა ფუფუნება კი არ არის, არამედ სასიცოცხლო აუცილებლობაა. ეფექტიანი სახელმწიფოს გარეშე შეუძლებელია მყარი ეკონომიკური და სოციალური განვითარება“. ²

გლობალიზებულ და პოსტინდუსტრიალიზებულ სამყაროში სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი სამი მიმართულებით ვლინდება. პირველი არის ის, რომ იგი უზრუნველყოფს „ბაზრის ჩავარდნით“ გამოწვეული შედეგების კორექტირებას; მეორე, სახელმწიფო აწვითარებს იმ დარგებს, რომლებსაც სასიცოცხლო მნიშვნელობა გააჩნია მთლიანად საზოგადოების (ქვეყნის) ნორმალური ფუნქციონირებისათვის, მაგრამ მათ მიმართ, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, კერძო სექტორის დაინტერესება დაბალია ან მათი გადასვლა კერძო სექტორის ხელში მიზანშეუწონელია სახელმწიფო-ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე. ეს გარემოება უკავშირდება ე. წ. „სახელმწიფო მენარმეობის“ ფენომენს;

თანამედროვე პირობებში სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის განხორციელების ობიექტური საფუძველია სახელმწიფო ფინანსები, რომელიც მოიცავს ცენტრალური ხელისუფლების, რეგიონებისა და ადგილობრივი მმართველი ორგანოების ბიუჯეტებს, ზოგიერთ ქვეყანაში კი ბიუჯეტგარეშე ფონდებაც.

ევროკავშირის ქვეყნებში ბოლო ათწლეულების მანძილზე სახელმწიფო ხარჯები მუდმივად იზრდებოდა და მათმა ხვედრითმა წილმა მშპ-ის დაახლოებით 50%, აშშ-სა და იაპონიაში კი შესაბამისად 33% და 35% შეადგინა. ³ სოციალურ სფეროსთან მიმართებაში განსაკუთ-

1 Nye J. S. Donahue J. D. *Governance in a Globalizing World*. Wash., 2000, p.77.

2 ჯ. სტიგლიცი, *გლობალიზაცია და მისი თანამდევნი უკმაყოფილება*, თბილისი, 2012, გვ. 106.

3 Осадчая И. Постиндустриальная Экономика: меняется ли роль государства? *JurnalSi Мировая экономика и международные отношения*. 2009, №5, с. 35.

რებით გაიზარდა ტრანსფერები განათლებაზე, რომელიც განვითარებულ ქვეყნებში მშპ-ის 6-8%-ს შეადგენს. პოსტინდუსტრიალურ და გლობალიზაციის წამყვან სუბიექტ ქვეყნებში თანაფარდობა სამხედრო და სოციალურ ხარჯებს შორის არის 1:6, რაც იმას ნიშნავს, რომ პოსტინდუსტრიული სახელმწიფო სოციალურად ორიენტირებულ ინსტიტუტად გადაიქცა და განსხვავება ამ ტიპის სხვადასხვა სახელმწიფოებს შორის სოციალური ორიენტირებულობის მხოლოდ ხარისხშია.

დადებით მომენტებთან ერთად, პოსტინდუსტრიული სახელმწიფოების სოციალურ ცხოვრებასა და მთავრობათა სოციალურ პოლიტიკაში თავი იჩინა ბევრმა მწვავე პრობლემამ. ეს პრობლემებია: მოსახლეობის მზარდი დაბერება, რაც განაპირობებს პენსიაზე გამოყოფილი სახსრების მნიშვნელოვან ზრდას; იმიგრანტთა დიდი ნაკადები, რაც იწვევს დაბალშემოსავლიანი ოჯახების რაოდენობის გადიდებას და შესაბამისად, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან მათ დასახმარებლად სულ უფრო მეტი თანხების გამოყოფას; უმუშევრობის მაღალი დონე, რომელიც განსაკუთრებით იზრდება ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისების დროს; მშრომელთა კვალიფიკაციის მიმართ გაზრდილი მოთხოვნები, რაც ასევე დაკავშირებულია დამატებით საბიუჯეტო დანახარჯებთან და ა. შ.

წარმოქმნილი სირთულეების ფონზე, დასავლეთის ქვეყნებში, განსაკუთრებით კი იმ ნაწილში, რომელსაც ტრადიციულად მაღალი სოციალური სტანდარტები გააჩნია, სულ უფრო ძლიერდება დისკუსია სოციალური ხარჯების ოპტიმალურ ზომასთან დაკავშირებით. ხშირად გამოითქმის მოსაზრება, რომ სოციალურ დახმარებას უპირატესად „წერტილოვანი“ ხასიათი უნდა ქონდეს, ანუ აქცენტი უნდა გადავიდეს ისეთ ცალკეულ მნიშვნელოვან საქმიანობაზე, როგორიცაა ახალი სამუშაო ადგილების შექმნა, კვალიფიკაციის ამაღლება და ა. შ. ამასთანავე, სოციალური დანახარჯების გარკვეული ნაწილის ანაზღაურება თავად მოსახლეობას უნდა დაეკისროს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მსგავსი ღონისძიებების პრაქტიკაში გატარება აბსოლუტურად მიუღებელია მოსახლეობის უმეტესი ნაწილისათვის და მასში იწვევს მძაფრ სოციალურ პროტესტს.

პოსტინდუსტრიულ ქვეყნებში სახელმწიფო საბიუჯეტო პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა მობილიზებული თანხების წარმართვა ადამიანი-კაპიტალის განვითარებაზე, ანუ მისი გამოყენება განათლების, ჯანდაცვის, პროფესიული მომზადებისა და გადამ-

ეკონომიკური რაფორმა-ანალიზი, პრობლემები, პერსპექტივები

ზადების სფეროებში. სწორედ ამ ტიპის ხარჯები განიხილება ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისა და კონკურენტუნარიანობის ამაღლების მთავარ ფაქტორად. მიჩნეულია, რომ ეს არის ადამიანში, როგორც მთავარ მწარმოებელ ძალაში, სახსრების ინვესტირება.

ადამიანის ფაქტორის განვითარების სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტიანობა რამდენიმე ასპექტით შეიძლება იქნეს წარმოჩენილი. პირველი, როგორც აღვნიშნეთ, უკავშირდება სამუშაო ძალის განვითარებას, უფრო მაღალ მწარმოებლურობას და ეკონომიკური ზრდის როგორც მაღალ ტემპს, ისე მაღალ ხარისხს. მეორე ასპექტი უკავშირდება მოსახლეობის შემოსავლების ზრდას და მათ გამოთანაბრებას. ამასთან დაკავშირებით ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტი „ადამიანი-კაპიტალის“ თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი თ. შულცი წერდა: „ვინაიდან ჩვეულებრივი კაპიტალიდან, ანუ შემოსავლის მომცემი საკუთრებიდან მიღებული პირადი შემოსავლები გაცილებით უფრო უთანაბროდაა განაწილებული, ვიდრე ადამიანი-კაპიტალიდან მიღებული შემოსავლები და თანაც კაპიტალის საერთო მოცულობაში ამ უკანასკნელის წილი მუდმივად იზრდება, ამიტომ, სხვა თანაბარ პირობებში, პირადი შემოსავლების განაწილებაში უთანაბრობა განუხრელად მცირდება“.¹

მაშასადამე, შეიძლება დავსკვნათ, რომ ადამიანის, როგორც სამუშაო ძალის, მომზადებასა და გადამზადებაზე გაწეული ხარჯებს უთანაბრობის დაძლევის თვალსაზრისით გაცილებით უფრო მაღალი ეფექტიანობა გააჩნია, ვიდრე სოციალური უთანაბრობის დაძლევისკენ პირდაპირ და უშუალოდ მიმართულ ხარჯებს.

პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში მეტად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს როლი სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოების, პირველ რიგში, კი ფუნდამენტური ხასიათის კვლევების დაფინანსებაში. ამ სფეროში გაწეული ფინანსური დანახარჯების 40%-დან 55%-მდე სწორედ სახელმწიფოზე მოდის და ეს სახსრები უმთავრესად მიმართულია ყველაზე პროგრესული და პერსპექტიული დარგების (ელექტრონიკა, ბიოტექნოლოგიები, გენური ინჟინერია, ახალი მასალების შექმნა და ა. შ.) განვითარებისაკენ. მთავრობა მაქსიმალურად უწყობს ხელს ე. წ. „ტექნოლოგიური პოლუსებისა“ და „ტექნოლოგიური პარკების“ შექმნას, რომელთა ბირთვს წარმოქმნის საუნივერსიტეტო კვლევითი ინსტიტუტები და კვლევითი ცენტრები.

¹ ჟურნალი *Мировая экономика и международные отношения*. 2009, №5, с. 36-37.

პოსტინდუსტრიული ქვეყნების ცხოვრებაში სულ უფრო ფართოდ მკვიდრდება სახელმწიფოსა და კერძო სექტორის პარტნიორობა, რომელიც ასახვას პოულობს საკონტრაქტო სისტიმის განვითარებაში და მისი საფუძველია არა მარტო სახელმწიფოს საბიუჯეტო ასიგნებანი, არამედ სხვადასხვა პრეფერენციების მინიჭების პრაქტიკა, მაგალითად, საგადასახადო შეღავათები და სხვ.

აშშ საყოველთაოდაა აღიარებული ეკონომიკური ლიბერალიზმის კლასიკურ ქვეყანად. ამის მიუხედავად, ამ ქვეყანაში საყოველთაოდაა გავრცელებული ე. წ. „სახელმწიფო მეურნეობრიობის“ (მენარმეობის) პრაქტიკა. ეს უკანასკნელი ემყარება „სხვადასხვა ქონების, მატერიალური ფასეულებების, ფინანსური სახსრებისა და საკუთრების ერთობლიობას, რომელიც სახელმწიფოს ეკუთვნის ან მის მიერ იმართება“. ¹ აშშ მთავრობა წარმოადგენს „ძირითად მენარმეს“, „მთავარ ბანკირს“, „საქონლისა და მომსახურების ყველაზე მსხვილ შემკვეთს“. ² აშშ-ში სახელმწიფოს მეურნეობრიობის საფუძველია საკუთრების სახელმწიფო და შერეული ფორმები. ამ ქვეყნის მთავრობა უმსხვილესი მესაკუთრეა, რომელიც ფლობს ეროვნული სიმდიდრის დაახლოებით მეოთხედს. მარტო ერთი სამთავრობო უწყების — პენტაგონის საკუთრება მეოცე საუკუნის ბოლოს უტოლდება აშშ 50 უმსხვილესი კომპანიის კაპიტალთა ჯამს. ასევე სახელმწიფო საკუთრებაა ფედერალური ბიუჯეტი, რომლის საშუალებებითაც ამერიკის მთავრობა თავის მეურნეობრივ საქმიანობას ეწევა და კერძო სექტორს უკვეთავს სახელმწიფო მართვის უზრუნველყოფისათვის საჭირო საქონელსა და მომსახურებას.

აშშ მთავრობა ეკონომიკას არეგულირებს სამი ძირითადი ინსტრუმენტის — ფედერალური ბიუჯეტის, ფედერალური კონტრაქტების სისტემისა და ფედერალური საგადასახადო სისტემის საშუალებით. სახელმწიფოს მეურნეობრივ (მენარმეობრივ) საქმიანობას უკავია: ქვეყნის მშპ-ში – 22-25%; ეროვნულ შემოსავალში – 35-45%; სახელმწიფო შესყიდვების წლიური მოცულობა Aშეადგენს 1,5-1,7 ტრლნ დოლარს ანუ მრეწველობისათვის მიცემული შეკვეთების ერთობლივი პორტფელის 20%-ს; სახელმწიფო ხაზინის შეკვეთების შესრულებაზე დასაქმებულია ქვეყნის შრომისუნარიანი მოსახლეობის 15-17%; სახელმწიფო კონტრაქტული სისტემა მოიცავს ქვეყნის ეკონომიკაში

1 Федорович В. А., Патрон А. П., Заварухин В. П., США: федеральная контрактная система и экономика. Механизм регулирования. М., 2002, с. 9.

2 იქვე.

ეკონომიკური რეფორმა-ანალიზი, პრობლემები, პერსპექტივები

შექმნილი საქონლისა და მომსახურების მმთელი მოცულობის 90-92%-ს.¹

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული, ჩვენი აზრით, ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ აშშ-ში სახელმწიფოს როლი ქვეყნის განვითარების პოსტინდუსტრიულ სტადიაზე კი არ კნინდება, არამედ გარკვეული თვალსაზრისით, ძლიერდება კიდევ და გამოხატვის პრინციპულად ახალ ფორმებს იძენს. ეს კანონზომიერება დამახასიათებელია პოსტინდუსტრიალ სტადიაზე მყოფი სხვა ქვეყნებისთვისაც.

მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპის თავისებურებას ის გარემოება განსაზღვრავს, რომ ერთმანეთს ემთხვევა გლობალიზაციისა და პოსტინდუსტრიალიზაციის პროცესები. ეკონომიკის გლობალიზაციის უმნიშვნელოვანესი გამოხატულებაა კაპიტალის ტრანსნაციონალური ხასიათის გაძლიერება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ კაპიტალის შედინება ეროვნულ ეკონომიკაში ძალიან გააღვილებულია, ისე როგორც ეროვნული სახელმწიფოს ეკონომიკიდან საზღვარგარეთ კაპიტალის გადინება. აღნიშნულ პროცესებს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო შედეგი გააჩნია. ერთი მხრივ, გააღვილებულია ეროვნული სახელმწიფოს ეკონომიკისათვის საჭირო კაპიტალის გარე წყაროებიდან მიღება, მეორე მხრივ, კი ძლიერდება ეროვნული ეკონომიკის დამოკიდებულება გლობალიზებულ მსოფლიო ეკონომიკაში მიმდინარე პროცესებისაგან. სწორედ აღნიშნულის დადასტურებაა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების 1997-1998 წლების ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი, რომლის უმთავრესი მიზეზი იყო ამ რეგიონის ქვეყნების მოუშადადებლობა კაპიტალის უზარმაზარი ნაკადების მისაღებად, რომლის უმეტეს ნაწილს ე. წ. „ცხელი ფული“, ანუ სპეკულაციური ხასიათის მქონე მოკლევადიანი სესხები წარმოადგენდა. არანაკლებ მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო ის, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის უმეტეს ქვეყანაში გაბატონებული იყო „მინიმალური სახელმწიფოს“ დოქტრინა და ამ დოქტრინის ზეგავლენით ფუნქციებზეკვეცილმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო გლობალური წარმოშობის მქონე რისკების განეიტრალება.

თანამედროვე პირობებში არც ერთი ეროვნული სახელმწიფოს მთავრობას არ შესწევს იმის ძალა და უნარი, რომ სრულიად დამოუკიდებლად შეიმუშავოს და განახორციელოს ეკონომიკური პოლიტიკა. აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოს წინაშე დღის წესრიგში დგას

¹ Сүпян В. Б., Американская экономика: новые реальности XXI века. М., 2011. с. 158.

ორი ერთმანეთთან ორგანულ კავშირში მყოფი აქტუალური ამოცანა: უზრუნველყოს ქვეყნის შიგნით ბიზნესის წარმატებით ფუნქციონირებისათვის მაქსიმალურად ხელსაყრელი გარემო და ამასთანავე მოახერხოს ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკის მსოფლიო სამეურნეო კავშირებში ჩართვა და გლობალური მასშტაბით მისი კონკურენტუნარიანობის მიღწევა.

ჩვენს მიერ გაკეთებული ანალიზი უმთავრესად პოსტინდუსტრიულ ქვეყნებს ეხება, თუმცა, ისიც ნათელია, რომ გლობალიზაციის პროცესი მათ გარდა პოსტკომუნისტური გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებსაც ეხება. რა შეიძლება ითქვას სახელმწიფოს ეკონომიკურ როლზე მათთან მიმართებაში? პირველ რიგში აღნიშვნის ღირსია ამ პრობლემის დისკუსიური ხასიათი. ბევრი ეკონომისტი ითვალისწინებს რა ამ ქვეყნების ტოტალისტურ წარსულს, სახელმწიფოს როლის ნებისმიერ გააქტიურებას ეჭვის თვალით უყურებს. მაგალითად, პოლონელი პროფესორი, ვარშავის სოციალური და ეკონომიკური კვლევების ცენტრის (PAME) პრეზიდენტი მ. დომბროვსკი აღნიშნავს, რომ სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩარევის გაძლიერებამ შეიძლება გამოიწვიოს შრომის მწარმოებლურობის შემცირება, საგადასახადო ტვირთის დამძიმება, სამეწარმეო საქმიანობის პოლიტიზება, კორუფციის გაძლიერება და ა. შ.¹ რა თქმა უნდა, პროფ. მ. დომბროვსკისა და სხვათა მოსაზრებებს გარკვეული საფუძველი გააჩნია. ამასთანავე, ისიც ნათელია, რომ დღეს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების მაგისტრალური მიმართულება ისეთია, რომ იგი უალტერნატივოს ხდის ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირებაში სახელმწიფოს აქტიური ჩარევის აუცილებლობას.

1 Домбровский М. Антикризисное реагирование: центр и периферия. Журнал Переходный период: вопросы развития. 2009, №13, с. 5.